ORHEIUL VECHI
REZERVAȚIA CULTURAL-NATURALĂ

Institutul
de Cercetări
Bioarheologice
și Etnoculturale

Revista

de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare

Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies

3
2021

COLEGIUL EDITORIAL
Dr. hab. Valentin DERGACIOV, editor onorific (Republica Moldova)
Prof. Paul PETTITT, editor onorific (Marea Britanie)
Dr. Angela SIMALCSIK, editor responsabil (România, Republica Moldova)
Dr. Alin FRÎNCULEASA (România)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Daniel GARVĂN (România)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ (Finlanda, România)
Dr. Adela KOVÁCS (România)

COLEGIUL DE REDACȚIE/PEER-REVIEW
Dr. Angela SIMALCSIK, redactor responsabil (România, Republica Moldova)
Prof. Paul PETTITT (Marea Britanie)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Adela KOVÁCS (România)
Dr. Gabriel VASILE (România)
Dr. Vasile DIACONU (România)
Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ (Finlanda)
Dr. Vitalij S. SINIKA (Moldova)
Dr. Dorina ONICĂ (Republica Moldova)
Dr. Valentin DUMITRAȘCU (România)
Dr. Lucian MUNTEANU (România)
Cristina-Elena CORDOȘ (România)
Dr. Mariana COCIERU (Republica Moldova)
Dr. Ioan Sebastian BRUMĂ (România)
Dr. Lavinia GRUMEZA (România)
Dr. Ștefan HONCU (România)
Dr. Raluca KOGĂLNICEANU (România)
Dr. George Bodi (România)
Ion CIOBANU, secretar de redacție (Republica Moldova)
Dr. Alin FRÎNCULEASA (România)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Ștefan VASILE (România)
Dr. Daniel GARVĂN (România)
Dr. Roxana MUNTEANU (România)
Dr. doc. Oksana HRYTSYUTA (Ucraina)
Dr. Dmitriy KIRICENKO (Azerbaidjan)
Dr. Alexandru BERZOVAN (România)
Dr. Andrei COROBCEAN (Republica Moldova)
Marian LIE (România)
Dr. Lilia DERGACIOVA (România)
Dr. Robert Daniel SIMALCSIK (România)
Dr. Cătălin-George FEDOR (România)
Dr. Victor COJOCARU (România)
Dr. Bogdan HAIDUC (România)
Dr. Vlad VORNIC (Republica Moldova)

Alexandru KOVÁCS, traducător, corector (limba engleză, limba franceză, limba germană) (România)
Denis TOPAL, concept copertă (Republica Moldova)
Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ, concept grafic (România)
Mihail BĂȚ, machetare și aranjare în pagină (Republica Moldova)
Ștefan VASILE, responsabil cu indexarea revistei (România)

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de autori.
Editorial board is not reponsible for the opinions expressed by authors.

Toate lucrările publicate în Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) sunt recenzate de specialiști în domeniu (peer-reviewed journal).

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este publicația anuală a Institutului de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE) din Chișinău.

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este indexată începând cu anul 2020 în baza de date internațională CEEOL.

CC BY NC SA

Editare și tipar: Bons Offices
ISSN 2587-3768
E-ISSN 2587-3776
Chișinău 2021

Cuprins

STUDII, MATERIALE ŞI NOTE

Adela Kovács, Ionela Luiza Melinte

Determinări dactiloscopice pe un vas ceramic aparținând culturii Cucuteni, faza A

Dactyloscopic analysis on a ceramic vessel belonging to Cucuteni culture, phase A 7

Кириченко Дмитрий А.

Обычай искусственной деформации головы (черепа) на территории Азербайджана, Кавказа и Ближнего Востока (неолит-халколит)

Obiceiul deformării artificiale a capului (craniului) pe teritoriul Azerbaidjanului, Caucazului și Orientului Apropiat (neolitic-eneolitic) // A custom of artificial head (cranial) deformation on the territory of Azerbaijan, Caucasus and Near East (Neolithic-Chalcolithic) 37

Ihor V. Pistruil, Oksana A. Hrytsiuta

Traceological study of lithic artefacts from the Mayaki settlement (Usatovskaya culture)

Studiul traseologic al pieselor din silex din așezarea Mayaki (cultura Usatovskaya) 57

Alin Frînculeasa, Octav Negrea, Cătălin Dîscă, Angela Simalcsik

Tumulul II de la Strejnicu (județul Prahova) – o prezentare arheologică și bio-antropologică

Archaeological and bio-anthropological research in mound II from Strejnicu (Prahova County) 67

Dmitriy A. Kirichenko

A new burial of the Late Phase of Kura-Araxes cultural tradition/ early kurgan tradition from Azerbaijan

O nouă descoperire funerară atribuită fazei târzii a tradiției culturale Kura-Araxes/tradiția tumulilor timpurii din Azerbaidjan 105

Cristian Eduard Ștefan

Așezarea de epoca bronzului de la Bălăceanca, județul Ilfov, România. Unele considerații privind cronologia absolută a culturii Tei

The Bronze Age settlement of Bălăceanca, Ilfov County, Romania. Some considerations about the absolute chronology of Tei culture 119

József Puskas, Lóránt Darvas

A Middle Bronze Age pit at Miercurea Ciuc/Csíkszereda - *Fodor-Kert* (Harghita County, Romania)

O groapă din perioada mijlocie a epocii bronzului de la Miercurea Ciuc/ Csíkszereda – Fodor-Kert (județul Harghita, România) 141

Vasile Diaconu, Mariana Sîrbu

Note about a Bronze Age hoard from the north of the Republic of Moldova and some considerations about the winged axes to the east of the Carpathians

Notă despre un depozit de bronzuri din nordul Republicii Moldova și câteva considerații despre topoarele cu aripioare de la est de Carpați 165

Shamil Najafov

The Tovuzchay I necropolis (Azerbaijan)

Necropola I de la Tovuzchay (Azerbaidjan) 173

Сапожников Игорь В.

Башня Неоптолема, Нижнеднестровский вал и Никоний по картам и разведкам середины XIX века

Turnul lui Neoptolem, valul Nistrului inferior și Nikonion conform hărților și sondajelor de la mijlocul secolului al XIX-lea (I. V. Sapozhnykov) // Tower of Neoptolemus, Lower Dniester rampart and Nikonion according to maps and surveys of the middle of the 19th century 191

Синика Виталий С., Лысенко Сергей Д., Разумов Сергей Н. Тельнов Николай П.

Скифские погребения в курганах группы «Плавни» на Нижнем Днестре

Morminte scitice din grupul tumular „Plavni" din regiunea Nistrului Inferior // Scythian graves in the "Plavni" ("Overflow") barrow group in the Lower Dniester region 221

Агульников Сергей М.

Могильник скифской культуры у села Казаклия, Республика Молдова

Necropola scitică de la Cazaclia, Republica Moldova // The Scythian necropolis of Cazaclia, Republic of Moldova 243

Lucian Munteanu, Lăcrămioara-Elena Istina

O monedă de tip „Adâncata-Mânăstirea" descoperită în situl de la Letea Veche (județul Bacău, România)

A coin of "Adâncata-Mânăstirea" type discovered in the site of Letea Veche (Bacău County, Romania) 273

Ștefan Honcu, Angela Simalcsik, Sergiu-Constantin Enea, Dumitru Boghian

Noi informații despre necropola „dacilor liberi" de la Costești-Baia, județul Iași, România

New information about the „free Dacian" necropolis from Costești-Baia, Iași County, Romania 283

George Dan Hânceanu, Angela Simalcsik
Inventar funerar „redescoperit" într-o urnă din necropola dacilor liberi de la Moldoveni, fost Porcești (punctul Dealul Gabăra), județul Neamț, România
Funeral inventory "rediscovered" in an urn from the necropolis of the free Dacians from Moldoveni, former Porcești (Dealul Gabăra point), Neamț County, Romania 299

Robert Daniel Simalcsik
Analiza sintetică a trei necropole birituale de secol IV d. Hr. din Podișul Central Moldovenesc: Polocin, Pogonești și Săbăoani
Synthetic analysis of three biritual necropolises from the 4th century AD from the Central Moldavian Plateau: Polocin, Pogonești, and Săbăoani 329

Gabriel Vasile
Cimitirul otoman de la Cheia Pazvant I (județul Constanța, România). Analiza osteologică a materialului scheletic uman
Ottoman cemetery from Cheia Pazvant (Constanța County, Romania). Osteological analysis of human skeletal material 339

Ștefan Honcu, Angela Simalcsik, Alexandru Berzovan, Robert Daniel Simalcsik
Mormântul medieval Cx 872 descoperit pe varianta ocolitoare a municipiului Bacău, România
Mediaeval grave Cx 872 discovered on the highway of Bacău, Romania 369

Catalin-George Fedor
Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României (partea a treia)
A social anthropology study in a community situated at the confluence of two Romanian historical regions (third part) 383

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

Stanislav Țerna, Mariana Vasilache
Figurinele antropomorfe din etapa Cucuteni A din interfluviul pruto-nistrean / Anthropomorphic figurines from Cucuteni A stage from the Prut-Dniester interfluve
Cristian Eduard ȘTEFAN 388

Lista autorilor / List of authors 392

Aşezarea de epoca bronzului de la Bălăceanca, județul Ilfov, România. Unele considerații privind cronologia absolută a culturii Tei

Cristian Eduard Ştefan[1]

Dedicat memoriei lui Valeriu Leahu (1934-2006)

Rezumat. În această contribuție autorul prezintă un lot de materiale de epoca bronzului aparținând culturii Tei, descoperit în urma cercetărilor arheologice preventive de la Bălăceanca, județul Ilfov. Sunt discutate o serie de aspecte, cum ar fi tipologia și tehnologia ceramicii, poziționarea în context mai larg a sitului de la Bălăceanca, dar și dinamica locuirii epocii bronzului în centrul Câmpiei Române. O dată radiocarbon obținută în cadrul Laboratorului de la Poznan îi oferă autorului ocazia pentru o discuție privind cronologia absolută a culturii Tei.
Cuvinte-cheie: epoca bronzului, așezare, ceramică, Bălăceanca, cronologie absolută.

The Bronze Age settlement of Bălăceanca, Ilfov County, Romania. Some considerations about the absolute chronology of Tei culture. In this contribution the author presents a batch of Bronze Age materials belonging to Tei culture, discovered during rescue excavations at Bălăceanca, Ilfov County. Some aspects are discussed, such as pottery typology and technology, positioning the site of Bălăceanca in a wider context, and Bronze Age habitation dynamics in the centre of the Romanian Plain. A radiocarbon date analyzed at the Poznan Laboratory gives the author the opportunity for a discussion concerning the absolute chronology of Tei culture.
Key words*:* Bronze Age, settlement, pottery, Bălăceanca, absolute chronology.

Introducere

În toamna anului 2020 au fost realizate cercetări arheologice preventive în localitatea Bălăceanca, județul Ilfov, prilejuite de construcția Autostrăzii A0 (Centura de sud a municipiului București). Pe un bot de deal aflat între localitățile

[1] Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, Academia Română, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova; cristarh_1978@yahoo.com.

CC BY NC SA

Bălăceanca şi Glina, în imediata apropiere a *tell*-ului de la Glina (**Pl. 1/1-2**), au apărut vestigii din mai multe epoci (Boian-Bolintineanu, Gumelnița, Cernavodă II, Tei, prima epocă a fierului, Chilia-Militari, Ipoteşti-Cândeşti - sec. VI-VII d. Hr., Dridu - sec. VIII-XI d. Hr., epoca medievală târzie). Situl era cunoscut mai demult în literatura de specialitate sub denumirea convențională "*platforma de la SSV de tell*" (cod RAN: 101760.04; cod LMI: IF-I-s-B-15147), în urma unei periegheze efectuate la sfârşitul anilor '60 fiind identificate în acest punct materiale de tip Boian, Gumelnița, Chilia-Militari şi din epoca medievală târzie (Chirica, Popovici-Baltă 1973, p. 361; Istina *et alii* 2020, p. 21).

Locuirea de epoca bronzului aparținând culturii Tei cuprinde mai multe gropi de provizii/menajere, care conțin ceramică tipică fazelor III/La Stejar şi IV/Fundeni[2]. Este vorba de complexele Cx. 1, Cx. 19, Cx. 23, Cx. 33, Cx. 34, Cx. 44, Cx. 61, Cx. 78, Cx. 89, Cx. 111, Cx. 113, Cx. 132, Cx. 136 şi Cx. 139 (**Pl. 2**). Luând în considerare distanțele relativ mari dintre gropi şi lipsa unor structuri de locuit propriu-zise (bordeie, locuințe de suprafață, vetre), este posibil să fi investigat o margine a aşezării Tei, fiind constrânşi de traseul amprizei.

În zona din apropierea acestui sit au mai fost semnalate descoperiri de tip Tei în aşezarea-*tell* de la Glina[3] (Leahu 2003, p. 21, nr. cat. 64), dar şi în curtea spitalului de psihiatrie de la Bălăceanca (Leahu 2003, p. nr. cat. 10). Cu ocazia cercetărilor arheologice preventive de pe traseul Autostrăzii A2 a fost investigată o aşezare Tei III în comuna Pantelimon, jud. Ilfov, în punctul *Tânganu Autostradă*, fiind puse în evidență două locuințe de suprafață şi o groapă menajeră (Sandu-Cuculea 2007, p. 189-191). O altă aşezare Tei III a fost cercetată la Cernica (Sandu-Cuculea 2007, p. 191), în timp ce urmele unei alte locuiri (probabil Tei II) au fost semnalate la Glina-*Via lui Poleaşcă* (Chirica, Popovici-Baltă 1973, p. 356, Fig. 6/8). În sfârşit, o aşezare aparținând fazei Tei I a fost semnalată la Popeşti-Leordeni-*Botul Malului*, fiind cercetate două bordeie şi o vatră (Turcu, Ştefănescu 1992, p. 218).

Elemente de cultură materială

Pentru studiul de față ne interesează în mod special complexele **Cx. 23** şi **Cx. 139**, pe care le-am considerat reprezentative pentru fazele mijlocie, respectiv târzie ale epocii bronzului de la Bălăceanca.

Cx. 23 reprezintă o groapă cu resturi menajere, de forma circulară, identificată la o adâncime de -0,55 m față de nivelul actual de călcare. Forma pereților este cilindrică. Umplutura acesteia este formată dintr-un sol brun-închis, argilos, compact, cu pigmenți de lut ars. Groapa avea un diametru de 1,50 m, o adâncime

[2] Grupul Govora-Fundeni conform altei opinii (Palincaş 1996, p. 239-295).

[3] De fapt, din punct de vedere administrativ, binecunoscutul *tell* se află în localitatea Bălăceanca, com. Cernica, jud. Ilfov.

maximă de 0,90 m față de nivelul de conturare, iar ca inventar conținea fragmente ceramice, chirpici, oase de animale și o dăltiță din bronz (**Pl. 3, 4**).

În ceea ce privește ceramica, cele patru categorii determinate de Leahu își păstrează valabilitatea (Leahu 1966, p. 87-88; Leahu 2003, p. 105), cu unele mici nuanțe. Astfel, printre vasele de la Bălăceanca exista o categorie arsă mixt, în timp ce o altă categorie folosea ca degresant pleava. Pentru tipologia formelor de vase am întrebuințat categoriile folosite de Leahu (1966, p. 101-107; 2003, p. 111-112), astfel fiind documentate căni (**Pl. 7/1-7**), castroane (**Pl. 7/8-10**; **Pl. 8**), cești (**Pl. 9**), străchini (**Pl. 10/1-3**), urne bitronconice (**Pl. 10/4-8**), vase globulare (**Pl. 10/9-12**), vase cu corpul bombat și gât înalt (**Pl. 11/1-5**), pahare (**Pl. 11/6**). Registrul decorativ este întru totul specific fazei Tei III/La Stejar, fiind atestate împunsăturile succesive (triunghiuri cu cârlige spiralice, spirale concentrice, motivul „valurilor în spargere"), aplicațiile plastice (brâuri alveolare și crestate, reliefuri în forma acoperișului de case în două pante), șiruri de triunghiuri sau cercuri imprimate în pasta moale, „S"-uri culcate cu capetele înlănțuite pe un singur șir, mai rar decorul de tip *Besenstrich* (Leahu 1966, p. 107-113; Leahu 2003, p. 112-113). Au mai fost descoperite un fragment de fusaiolă (**Pl. 11/8**) și o dăltiță din bronz, cu lungimea de 4 cm (**Pl. 11/9**), cu totul specifică perioadei (Leahu 1966, p. 76; Leahu 2003, p. 82, pl. XII/11-12).

Cx. 139 reprezintă o groapă cu resturi menajere, de formă circulară, identificată la o adâncime de -0,90 m față de nivelul actual de călcare. Forma pereților este cilindrică. Umplutura acesteia constă într-un sol brun-închis, argilos, foarte compact, cu pigmenți de lut ars și cărbuni. Groapa avea un diametru de 1,80 m și o adâncime maximă de 0,44 m față de nivelul de conturare, iar ca inventar conținea fragmente ceramice și o râșniță din piatră (**Pl. 5, 6**).

Ceramica recuperată din Cx. 139 este specifică fazei Tei IV/Fundeni în periodizarea Leahu. Într-adevăr, așa cum a observat cu justețe V. Leahu, calitatea pastei se schimbă, sporind cantitatea de nisip și pietricele folosite ca degresant. Multe dintre recipiente capătă un aspect aspru la pipăit, rugos. Urmând tipologia consacrată a lui V. Leahu (Leahu 1966, p. 119-122; 2003, p. 114) am putut reconstitui câteva forme, dintre care ilustrăm: un vas de provizii (**Pl. 12/1**), un castron cu corp puternic arcuit și marginea evazată tronconic (**Pl. 12/2**), o urnă tronconică (**Pl. 12/4**) și două vase globulare (**Pl. 12/3, 5**). Decorurile sunt specifice fazei Tei IV/Fundeni (conform periodizării Leahu): cerc cu suprafața adâncită concav cu umbo în centru, brâu alveolar asociat cu aplicație plastică, cercuri și alveole imprimate, decor cu măturica (Leahu 1966, p. 115-119; Leahu 2003, p. 114-115). Apartenența ceramicii din Cx. 139 la epoca târzie a bronzului este întărită de secțiunea triunghiulară a torții vasului globular de la **Pl. 12/5**, dar și de tipul de decor de pe vasul de provizii de la **Pl. 12/1** (șiruri de cercuri imprimate dispuse perpendicular), care pare să fie un împrumut din aria Gârla Mare.

Cronologii şi sincronisme

Sunt acceptate în literatura de specialitate următoarele două aserțiuni în ceea ce privește cultura Tei: în primul rând, că în geneza sa există unele aporturi vestice (orizontul cu ceramică striată, grupul Balta Sărată timpuriu[4]) şi, în al doilea rând, că apariția sa este ulterioară grupului Odaia Turcului/Monteoru IC4 (Chicideanu 1982, p. 104-105; Leahu 2001, p. 173-182; Leahu 2003, p. 166-167). Unele date radiocarbon de la Foeni-*Gaz* (cu criticile de rigoare privind contextele) şi Foeni-*Cimitirul Ortodox* plasează orizontul cu ceramică striată din Banat, în linii mari, în intervalul 2200-2000 BC, adică în perioada EBA III (Gogâltan 2015, p. 60-62, Fig. 8, 9). Pe de altă parte, o lucrare recentă poziționează orizontul Odaia Turcului/Monteoru IC4, 1-2, cu argumente pertinente, în perioada 2200-2050 BC (Constantinescu 2020, p. 153)[5]. Argumentele expuse mai sus conduc la o dată convențională, plasată în jurul anului 2050 BC, pentru apariția culturii Tei la nord de Dunăre.

Corespondența Tei I/Cățelu Nou – Wietenberg I a fost sesizată cu decenii în urmă, prin prezența unor materiale Tei timpurii în aşezarea de la Sf. Gheorghe-*Őrkő*, dar şi prin existența unor forme de vase şi elemente decorative comune celor două culturi (Leahu 2003, p. 177). Pe de altă parte, un studiu mai recent dedicat cronologiei absolute a culturii Wietenberg plasează faza timpurie a acesteia în linii mari între 2000-1750 BC (Bălan *et alii* 2016, p. 80). Contemporaneitatea cel puțin parțială Tei I/Cățelu Nou – Monteoru IC3 este asigurată de prezența a două fragmente dintr-o ceaşcă aparținând primei faze Tei în „suprafața B" de la Sărata Monteoru, dar şi prin alte dovezi ulterioare (Leahu 2003, p. 176). Ceea ce a fost numit în literatura de specialitate „pachetul IC3" a fost pus, pe baza datelor radiocarbon, în intervalul 2200-1800 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015, p. 25), apoi restrâns la intervalul 2200-1900 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2017, p. 75). Printre descoperirile mai vechi din aşezarea de la Şoimeşti-*La Merez*, jud. Prahova (Leahu 2003, p. 25, nr. 122; Frînculeasa, Garvăn 2017, p. 57-67) se află şi trei ceşti aparținând bronzului mijlociu, dintre care una prezintă un decor de certă factură Tei I/Cățelu Nou (Frînculeasa 2020, p. 134-135, Fig. 4). Pe de altă parte, o dată radiocarbon (3641±26 BP) provenită dintr-un mormânt aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului de la Şoimeşti, prelevată dintr-un os de animal aflat în poziție secundară, a furnizat intervalul 2131-1926 cal BC, în domeniul 2 sigma (Frînculeasa 2020, p. 134, tab. 2).

Pentru relația Tei II/Tei – Monteoru Ia este de menționat un fragment de ceaşcă de factură Tei descoperit la Sărata Monteoru (Leahu 2003, p. 180). Pe de altă parte, în termenii cronologiei absolute, „fazele" Monteoru Ia-IIa au fost plasate în intervalul

[4] Conform unei alte opinii, acestea nu au nici o legătură cu grupul/cultura Balta Sărată, ci constituie un grup separat, plasat la începutul bronzului mijlociu (Gogâltan 2004, p. 101-102).

[5] Un punct de vedere uşor diferit la Băjenaru 2014, p. 260-261.

1800-1700 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015, p. 32, tabel 6; Vasilescu 2013, p. 174). În altă ordine de idei, la Smeeni-*Movila Mare,* orizontului IV de înmormântări i-au fost atribuite mormintele M.7, M.9, M.25 şi M.a (Frînculeasa *et alii* 2017, p. 77). Pentru discuția noastră sunt importante numai două dintre ele, M.7 şi M.a. Primul a fost datat prin metoda radiocarbon şi a furnizat rezultatul 3494±31 BP (1899-1700 cal BC, 2 sigma), iar cel de-al doilea (din păcate, distrus) a conținut o ceaşcă tipică fazei Tei II (Leahu 2003, p. 126-127, pl. LXIII/7; Frînculeasa *et alii* 2017, p. 152-154, pl. 62/3). Complexul nr. 2/2005, descoperit în cercetările mai recente din staţiunea de epoca bronzului de la Rotbav, jud. Braşov, conținea, pe lângă ceramică specifică Wietenberg, şi un fragment ceramic Tei II (Dietrich 2014a, p. 177, 229, 337, Abb. VII.12, Taf. 90/1, Taf. 143/1). Complexul amintit a fost atribuit fazei mijlocii de la Rotbav (Rt. 2), care are şi o dată radiocarbon, 3547±24 BP, calibrarea acesteia în domeniul 2 sigma însemnând 1954-1867 cal BC (25%) şi 1848-1774 cal BC (69%) (Dietrich 2014b, p. 60-61). În acest orizont ar fi de plasat şi mormântul M2 de la Pietrosu-Costeşti-*La Arman*, care a avut ca inventar o ceaşcă (posibil Tei, greu de atribuit unei faze anume) şi care a furnizat data 3466±30 BP, care, calibrată în domeniul 2 sigma, înseamnă 1883-1694 (Constantinescu *et alii* 2017, p. 127, pl. 21; Frînculeasa 2020, p. 134-135, tab. 2)[6].

Relațiile dintre faza Tei III/La Stejar şi Monteoru IIa sunt atestate prin prezența unor fragmente ceramice în staţiunile de la Bucureşti-*Cățelu Nou* şi Sărata Monteoru, dar şi a unor influențe reciproce în registrul decorativ (Leahu 2003, p. 183, pl. LXXXVI/1; Nestor 1942, p. 27). Pe de altă parte, în staţiunea de la Bucureşti-*Băneasa*, cu materiale tipice Tei III/La Stejar, a fost descoperit un „import" Wietenberg III (Leahu 2003, p. 181, Pl. LXXXV/4). Studiul dedicat cronologiei absolute a culturii Wietenberg menționat mai sus plasează faza a III-a (clasică) a acestei manifestări aproximativ în intervalul 1750-1500 BC (Bălan *et alii* 2016, p. 82). În acest context trebuie să amintim şi de prezența a două cești de factură Tei III/La Stejar în staţiunea eponimă a culturii Verbicioara, în nivelul corespunzător fazei a III-a a acesteia din urmă (Berciu 1961, p. 133, Fig. 4/5 şi p. 147, Fig. 17/3; Morintz 1978, p. 24, Fig. 9/4, 6).

Pentru o mai bună plasare cronologică a locuirii de tip Tei, după finalizarea cercetărilor de la Bălăceanca, a fost trimisă la Poznan Radiocarbon Laboratory (Polonia) spre datare o probă prelevată dintr-un os de mamifer erbivor (**Fig. 1**-**2**). Proba (Poz-132918) provenea din complexul **Cx. 23**, care conținea ceramică tipică fazei Tei III/La Stejar (vezi *infra*) şi a furnizat data 3420±30 BP, care, calibrată în domeniul 2 sigma, înseamnă 1775-1622 cal BC (86% probabilitate).

[6] Un alt mormânt (M1), descoperit lângă M2, fără inventar, a furnizat data 3509±30 BP, care, calibrată în domeniul 2 sigma, oferă intervalul 1918-1748 cal BC (Constantinescu et alii 2017, p. 127, pl. 21; Frînculeasa 2020, p. 134-135, tab. 2).

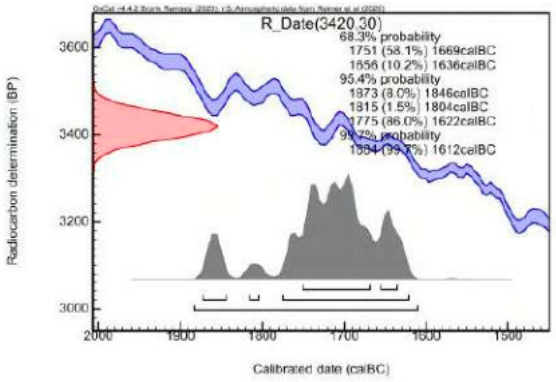

Fig. 1. Data calibrată din Cx. 23 de la Bălăceanca
Fig. 1. Calibrated date from Cx. 23 from Bălăceanca

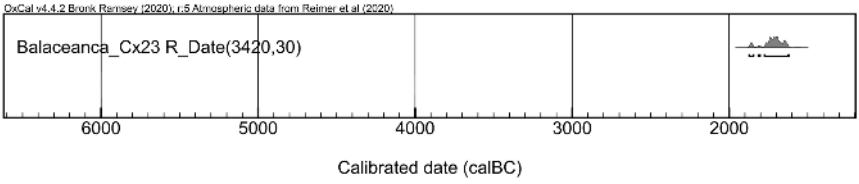

Fig. 2. Data radiocarbon din Cx. 23 de la Bălăceanca
Fig. 2. Radiocarbon date from Cx. 23 from Bălăceanca

Ultima fază a culturii Tei în accepţiunea lui V. Leahu (Tei IV/Fundeni), considerată parte integrantă a aspectului Govora-Fundeni de către N. Palincaş (Palincaş 1996, p. 239-295), poate fi paralelizată cu faza Monteoru IIb pe baza unui fragment ceramic Tei descoperit în necropola monteoreană de la Pietroasa Mică (Leahu 2003, p. 194). Este vorba, desigur, de etapa IIb2, pusă în evidenţă şi stratigrafic în staţiunile de la Sărata Monteoru, Cândeşti-*Coasta Banului*, Năeni-*Zănoaga*, Cârlomăneşti-*Cetăţuia* şi *Arman* sau Pufeşti şi databilă prin intermediul cimitirului de la Câmpina în intervalul 1450-1100 BC (Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015, p. 28-29, tabel 4). De o importanţă deosebită se dovedeşte a fi aşezarea de la Independenţa, jud. Prahova. Aceasta conţine ceramică de tip Monteoru asociată cu materiale Tei şi Noua, două date radiocarbon furnizând intervalele 1500-1390 cal BC, respectiv 1520-1400 cal BC (în domeniul 2 sigma) (Frînculeasa 2016, p. 122-124, Fig. 10). Un „import" Gârla mare, faza clasică, a fost descoperit în aşezarea Tei IV/Fundeni de la Oltenița-*Valea Mare*, jud. Călăraşi (Leahu 2003, p. 194, pl. LXXXVI/2). Pe de altă parte, o dată radiocarbon din necropola de la Plosca-*Cabana de Metal*, prelevată dintr-un mormânt aparţinând fazei clasice a culturii Gârla Mare, a dat intervalul 1464-1373 cal BC. Pe baza

datelor radiocarbon şi relațiilor cu alte culturi învecinate, faza clasică a culturii Gârla Mare ar fi durat aproximativ între 1500 şi 1250 BC (Şandor-Chicideanu, Constantinescu 2019, p. 62, Fig. 23).

Foarte important pentru discuția noastră este mormântul M2 din necropola de la Câmpina. Acesta conține un *kantharos* de factură certă Tei IV/Fundeni (Govora-Fundeni) şi a fost datat în intervalul 1413-1306 BC (Frînculeasa 2012, p. 94, tabel 7, pl. 17/2 şi pl. 65/15; Şandor-Chicideanu, Constantinescu 2019, p. 63). Una dintre datele prelevate din fortificația de la Popeşti (B-6105) a dat intervalul 1520-1410 cal BC, în domeniul 2 sigma, dar comparația cu alte medii culturale (Kastanas, în special, pentru datele radiocarbon şi ceramica miceniană) duce la intervalul 1460-1425 pentru construcția fortificației aparținând locuirii Br. II din stațiune (Palincaş 1996, p. 244-245, 267). Cercetările arheologice preventive de la Lunca-Bârzeşti au pus în evidență relația Tei IV/Fundeni – Verbicioara IV, această din urmă fază considerată parte integrantă a grupului Govora de către B. Hänsel (Hänsel 1976, p. 60). La Lunca-Bârzeşti, într-un cuptor menajer şi în Gr. 35, ambele de certă factură Tei IV/Fundeni, au fost descoperite mai multe „importuri" Verbicioara IV (Sandu-Cuculea 1992, p. 176-179, pl. X).

Concluzii

În lipsa unei serii viabile de date radiocarbon care să ne indice evoluția culturii Tei (şi a grupului cultural Fundenii Doamnei, dacă acceptăm ultima revizuire a lui V. Leahu, respectiv a grupului Govora-Fundeni în concepția N. Palincaş) la Dunărea de Jos, am fost constrânşi să apelăm la datele din mediile învecinate (în special Wietenberg şi Monteoru, dar şi Gârla Mare, Coslogeni şi Zimnicea-Plovdiv în mai mică măsură), pentru a o schița, fie şi în linii mari şi provizoriu.

Cercetările de la sud de Dunăre nu ne ajută prea mult în demersul nostru. Un număr de peste douăzeci de situri au furnizat olărie de tip Tei, însă nici una nu are date radiocarbon sau vase relevante din punct de vedere crono-tipologic la care să ne raportăm (Leahu 2003, p. 28-29, pl. 1; Hristov 2019, p. 153-158, Fig. 1). Din datele disponibile până în prezent, descoperirile de la sud de Dunăre par a aparține unei periferii a culturii Tei, cel puțin aceasta este imaginea până la descoperirea de noi obiective care să o contrazică. În ciuda unor considerații mai vechi, care păreau să ignore cu totul existența unei faze mijlocii a epocii bronzului la sud de Dunăre, cercetările mai noi încep să o scoată, timid, în evidență (Krauss 2006, p. 3-26). Foarte importante ni se par cercetările arheologice efectuate în aşezarea de la Vratitsa, din estul Bulgariei, care au pus în evidență materiale cu totul caracteristice culturii Tei (Hristova 2011, p. 104-137). Un castron şi o ceaşcă tipice fazei Tei III/La Stejar au fost descoperite în două morminte de inhumație (Grab 7, respectiv Grab 10) din tumulul de la Irečekovo-*Jankovi grobove*, Ob. Tundža

(Iliev, Bakărdžiev 2020, p. 22-23, Taf. 35, 37). În acest context merită menționate și mormintele încadrate în bronzul mijlociu de la Boyanovo-*Lozianska Mogila* (Agre 2015, p. 10, Fig. 2, 3, 12, 13, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 28-30, 33, 34) sau Mormântul 27 de la Drama-*Kajrjaka* (Lichardus *et alii* 2000, p. 165-167, Abb. 58). Acestea din urmă sunt acoperite de pietre, fiind tipice ca ritual pentru cultura Monteoru, dar o parte dintre ele au ca inventar ceramică de tip Tei[7].

Foarte interesante ni se par însă descoperirile din așezarea de epoca bronzului de la Maydos Kilistepe, în Tracia turcească. Aici, în nivelurile aparținând bronzului mijlociu și târziu (fazele VII, VI și V), datate între 2080/2060 – 1340/1305 BC, au fost găsite ceramică și alte elemente materiale de aspect Tei (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, p. 311-330). Importante pentru discuția noastră ni se par oalele din fazele VII și VI, în special cea cu două toarte (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, Abb. 8), castroanele cu toartele în formă de iadeș din fazele VI și V (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, Abb. 9) sau cănile cu o toartă din faza a V-a (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, Abb. 15). Dacă vom compara formele și unele tipuri de decoruri, observăm similitudini certe cu vase din aria Tei, pe întreaga durată a culturii (Leahu 2003, pl. XXIV/6, pl. XXVII/1, 3, 10, pl. LV, pl. LVI), lucru observat, de altfel, și de cei doi autori (Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019, p. 314).

Pe de altă parte, într-o sinteză recentă, grupul Ziminicea-Plovdiv-Cherkovna a fost plasat între sfârșitul secolului XV BC și pragul secolelor XII/XI BC, necropola de la Zimnicea conținând un vas de factură Tei IV/Fundeni în mormântul M17 (Bolohan 2016, p. 189-192). Grupul Coslogeni-Yagnilo, prezumat a exista între secolele XIV/XIII-XI BC, conține și ceramică de tip Tei V/Fundenii Doamnei (Bolohan 2016, p. 157-159)[8].

Pe baza argumentelor și datelor mai mult sau mai puțin obiective expuse mai sus, putem jalona evoluția culturii Tei (și a grupului cultural Fundenii Doamnei, respectiv a grupului Fundeni-Govora) la Dunărea de jos în următoarele intervale aproximative:

- Tei I/Cățelu Nou: cca. 2050 – cca.1900 BC
- Tei II/Tei: cca. 1900 – cca. 1750 BC
- Tei III/La Stejar: cca. 1750 – cca. 1500 BC
- Tei IV/Fundeni/aspectul Fundeni-Govora: cca. 1500 – cca. 1300 BC
- Tei V/grupul Fundenii Doamnei/aspectul Fundeni-Govora: cca. 1300 – cca. 1200

[7] De altfel, autorii cercetărilor de la Drama intitulează sugestiv descoperirea „Das bronzezeitliche Grab 27 aus der Tei-Monteoru-Periode".

[8] Pentru o bună privire de ansamblu asupra bronzului târziu și începuturilor epocii fierului la Dunărea de Jos, cu toate problemele de terminologie, vezi și Schuster 2011, p. 163-175; Schuster 2014, p. 341-367. O foarte pertinentă critică la ultimul volum de sinteză privind cutura Tei (Leahu 2003), vezi la Dietrich 2008, p. 257-265.

Bibliografie

Agre 2015: D. Agre, *Archaeological investigation of the "Lozianska Mogila" barrow located near the village of Boyanovo, municipality of Elkhovo, in south-eastern Bulgaria*, Praehistorische Zeitschrift 90, 1-2, 2015, p. 1-31.

Băjenaru 2014: R. Băjenaru, *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*, Cluj-Napoca, 2014.

Bălan *et alii* 2016: G. Bălan, C. P. Quinn, G. Hodgins, *The Wietenberg culture: periodization and chronology*, Dacia N.S. LX, 2016, p. 67-92.

Berciu 1961: D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, Dacia N.S. V, 1961, p. 123-161.

Bolohan 2016: N. Bolohan, *Bronzul târziu la Dunărea de Jos: componente și relații interculturale*, Cluj-Napoca, 2016.

Chicideanu 1982: I. Chicideanu, *Unele probleme privind începutul culturii Tei*, Thraco-Dacica III, 1982, p. 101-106.

Chirica, Popovici-Baltă 1973: V. Chirică, R. Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice de suprafață la sud de București*, Materiale și Cercetări Arheologice X, 1973, p. 353-366.

Constantinescu *et alii* 2017: E.-M. Constantinescu, C. Dinu, G. Stăicuț, D. Garvăn, *Cercetările preventive de la Pietrosu-Costești-La Arman. Campania 2013*, Mousaios XXI, 2017, p. 121-150.

Constantinescu 2020: M. Constantinescu, *Începuturile culturii Monteoru: așezarea de la Năeni-Zănoaga Cetatea 2*, Cluj-Napoca, 2020.

Dietrich 2008: O. Dietrich, Recenzie la: *V. Leahu, Cultura Tei. Grupul cultural Fudenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia, București, 2003*, Dacia N.S. LII, 2008, p. 257-265.

Dietrich 2014a: L. Dietrich, *Die mittlere un späte Brozezeit und die ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav*, Bonn, 2014.

Dietrich 2014b: L. Dietrich, *Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (județul Brașov, România)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65, 1-2, 2014, p. 59-70.

Frînculeasa 2012: A. Frînculeasa, *Arheologie și istorie: parohia „Sfântul Nicolae" (Câmpina, jud. Prahova)*, Târgoviște, 2012.

Frînculeasa 2016: A. Frînculeasa, *Developments in mid-second milennium BC in northern Muntenia (archaeological investigations in the Prahova river basin)*, in: F. Gogâltan, C. Cordoș (Eds.), *Prehistoric settlements: social, economic and cultural aspects. Seven studies in the Carpathian area*, Cluj-Napoca, 2016, p. 115-180.

Frînculeasa 2020: A. Frînculeasa, *Contributions regarding the Middle Bronze Age period in northern Muntenia*, Mousaios XXIII, 2020, p. 127-144.

Frînculeasa, Garvăn 2017: A. Frînculeasa, D. Garvăn, *Un raport pierdut: săpăturile de la Șoimești-Dealul Merez/La Merez, com. Ceptura, jud. Prahova. Campania 2016*, Mousaios XXI, 2017, p. 57-67.

Frînculeasa *et alii* 2017: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni-Movila Mare: monografia unui sit arheologic regăsit*, Târgoviște, 2017.

Gogâltan 2004: F. Gogâltan, *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Corenești-Crvenka*, in: P. Rogozea, V. Cedică (Red.), *Festschrift für Florin Medeleț zum 60. Geburstag*, Timișoara, 2004, p. 79-153.

Gogâltan 2015: F. Gogâltan, *The Early and Middle Bronze Age chronology on the eastern frontier of the Carpathian Basin. Revisited after 15 years*, in: R. E. Németh, B. Rezi (Eds.), *Bronze Age chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 2-4 October 2014*, Tîrgu Mureș, 2015, p. 53-95.

Hänsel 1976: B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976.

Hristov 2019: M. G. Hristov, *New Tei culture materials from Bulgaria*, in: V. Sîrbu, A. Comşa, D. Hortopan (Eds.), *Digging in the past of old Europe. Studies in honor of Cristian Schuster at his 60th anniversary*, Târgu Jiu-Brăila, 2019, p. 153-158.

Hristova 2011: R. Hristova, *Characteristic features of the Bronze Age pottery from a site near the village of Vratitsa, municipality of Kameno*, Archaeology of Anatolia and Eurasia 1-2, 2011, p. 104-137.

Iliev, Bakărdžiev 2020: I. K. Iliev, S. Bakărdžiev, *Mogila, Draževo, Irečekovo, Bojanovo. Kurgane der frühen bis späten Bronzezeit im Bezirk Jambol, Südostbulgarien*, in: R. Echt, V. Heyd, B. Preda-Bălănică, *Kurgane der frühen bis späten Bronzezeit im Bezirk Jambol, Südostbulgarien*, Archaeolingua, Budapest, 2020.

Istina *et alii* 2020: L. Istina, P. Colţeanu, F. Vasilescu, *Raport parţial de diagnostic arheologic intruziv, Centura Bucureşti, lot 1, Nord km 52+070 – 52+770, Sud km 52+770 – 69+000*, Bucureşti, 2020.

Krauss 2006: R. Krauss, *Indizien für eine Mittelbronzezeit in Nordbulgarien*, Archaeologia Bulgarica X, 3, 2006, p. 3-26.

Leahu 1966: V. Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966.

Leahu 2001: V. Leahu, *Aporturi vestice în geneza culturii Tei*, Thraco-Dacica XXII, 1-2, 2001, p. 173-182.

Leahu 2003: V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, Bucureşti, 2003.

Lichardus *et alii* 2000: J. Lichardus, A. Fol, L. Getov, F. Bertemes, R. Echt, R. Katinčarov, I. K. Iliev, *Forschungen in der Mikroergion von Drama (Südostbulgarien). Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutsch Grabungen in den Jahren 1983-1999*, Bonn, 2000.

Morintz 1978: S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii (I)*, Bucureşti, 1978.

Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2015: I. Motzoi-Chicideanu, M. Şandor-Chicideanu, *Câteva date noi privind cronologia culturii Monteoru*, Mousaios XX, 2015, p. 9-52.

Motzoi-Chicideanu, Şandor-Chicideanu 2017: I. Motzoi-Chicideanu, M. Şandor-Chicideanu, *Un topor insolit din piatră descoperit la Năeni (jud. Buzău)*, Mousaios XXI, 2017, p. 69-72.

Nestor 1942: I. Nestor, *Raport general asupra săpăturilor de la Sărata-Monteoru*, Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi în anii 1942 şi 1943, Bucureşti, 1944, p. 21-29.

Palincaş 1996: N. Palincaş, *Valorificarea arheologică a probelor ^{14}C din fortificaţia aparţinând bronzului târziu de la Popeşti (jud. Giurgiu)*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie 47, 3, p. 239-295.

Sandu-Cuculea 1992: V. Sandu-Cuculea, *Cercetări arheologice în zona Lunca-Bîrzeşti*, Cercetări Arheologice în Bucureşti IV, 1992, p. 163-195.

Sandu-Cuculea 2007: V. Sandu-Cuculea, *Sondajul arheologic din punctul Tânganu "Autostradă", com. Pantelimon, jud. Ilfov (1992)*, Materiale şi Cercetări Arheologice S.N. II, 2007, p. 187-214.

Sazci, Başaran Mutlu 2018-2019: G. Sazci, M. Başaran Mutlu, *Die bronzezeitliche Siedlung Maydos Kilistepe und ihre Beziehungen zum südöstlcihen Europa*, Dacia N.S. LXII-LXIII, 2018-2019, p. 311-330.

Schuster 2011: C. Schuster, *Zur späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit an der Unteren Donau*, in: V. Nikolov, K. Bacvarov, H. Popov (Hrsg.), *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*, Sofia, 2011, p. 163-175.

Schuster 2014: C. Schuster, *Faza Tei V, aspectul cultural Vlădeşti II-Fundenii Doamnei, grupul Govora-Fundeni sau grupul cultural Fundenii Doamnei?*, Apulum LI, 2014, p. 341-167.

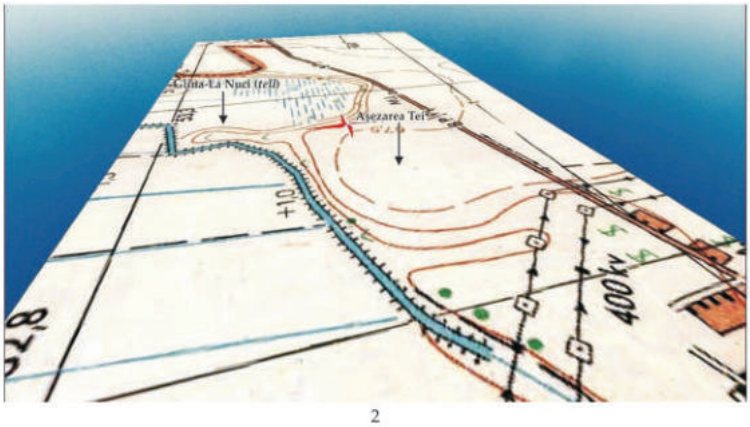
Şandor-Chicideanu, Constantinescu 2019: M. Şandor-Chicideanu, M. Constantinescu, *Necropola din epoca bronzului de la Plosca*, Cluj-Napoca, 2019.

Turcu, Ştefănescu 1992: M. Turcu, A. Ştefănescu, *Sondajul arheologic de la Popeşti-Leordeni, Botul Malului*, Cercetări Arheologice în Bucureşti IV, 1992, p. 215-227.

Vasilescu 2013: T. Vasilescu, *O dată ^{14}C de la Năeni-Zănoaga, Cetatea 1*, Studii de Preistorie 10, 2013, p. 171-187.

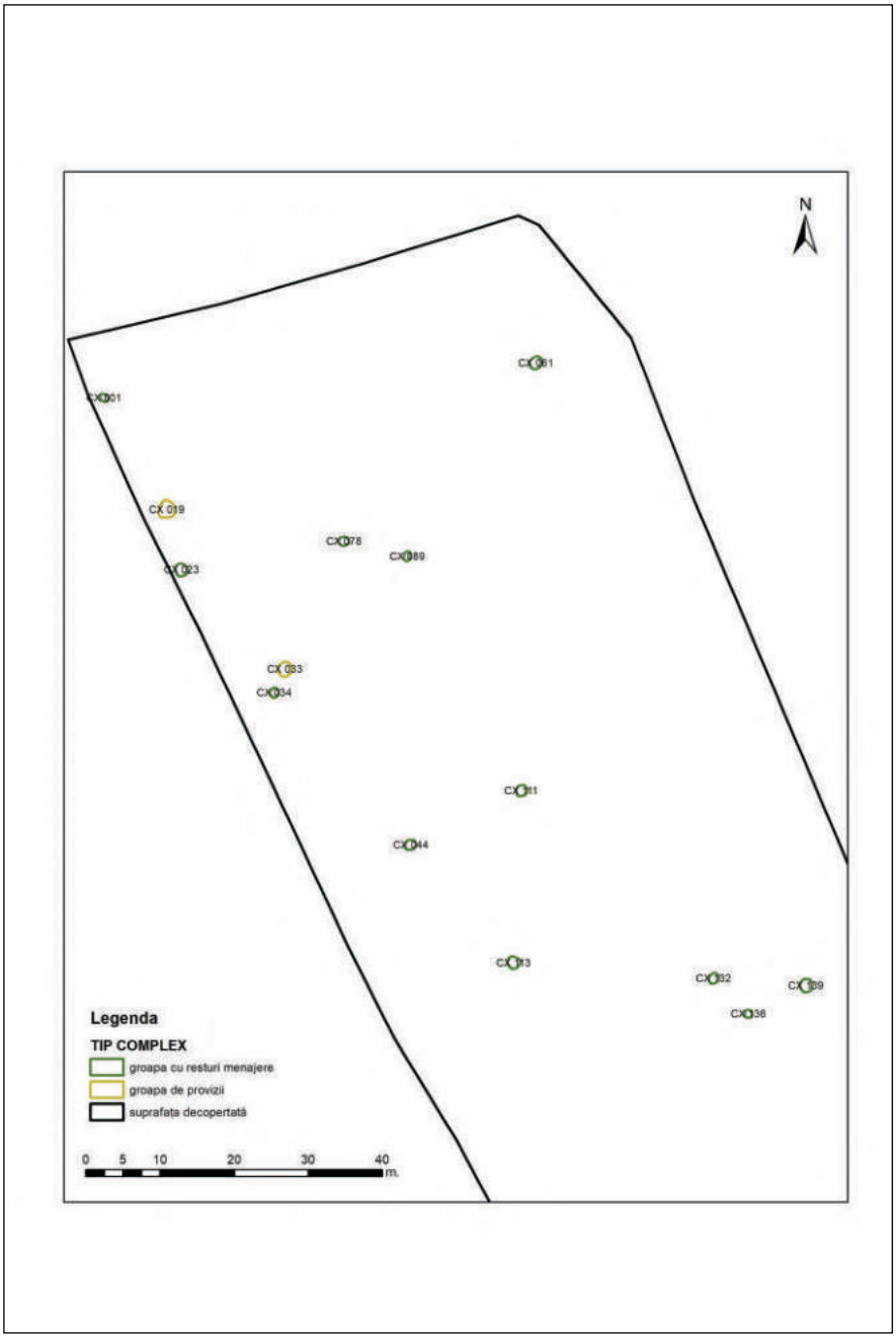
1

2

Pl. 1. Poziţia topografică a aşezării de la Bălăceanca şi a *tell*-ului de la Glina-*La Nuci* (Google Earth); 2. Aşezarea de la Bălăceanca şi *tell*-ul de la Glina pe harta topografică militară 1:25.000 (exagerare pe verticală)

Pl. 1. The topographic position of the settlement from Bălăceanca and of the *tell* from Glina-*La Nuci* (Google Earth); 2. The settlement from Bălăceanca and the *tell* from Glina on the military topographic map 1:25.000 (vertical emphasis)

Pl. 2. Planul general al aşezării Tei
Pl. 2. General plan of the Tei settlement

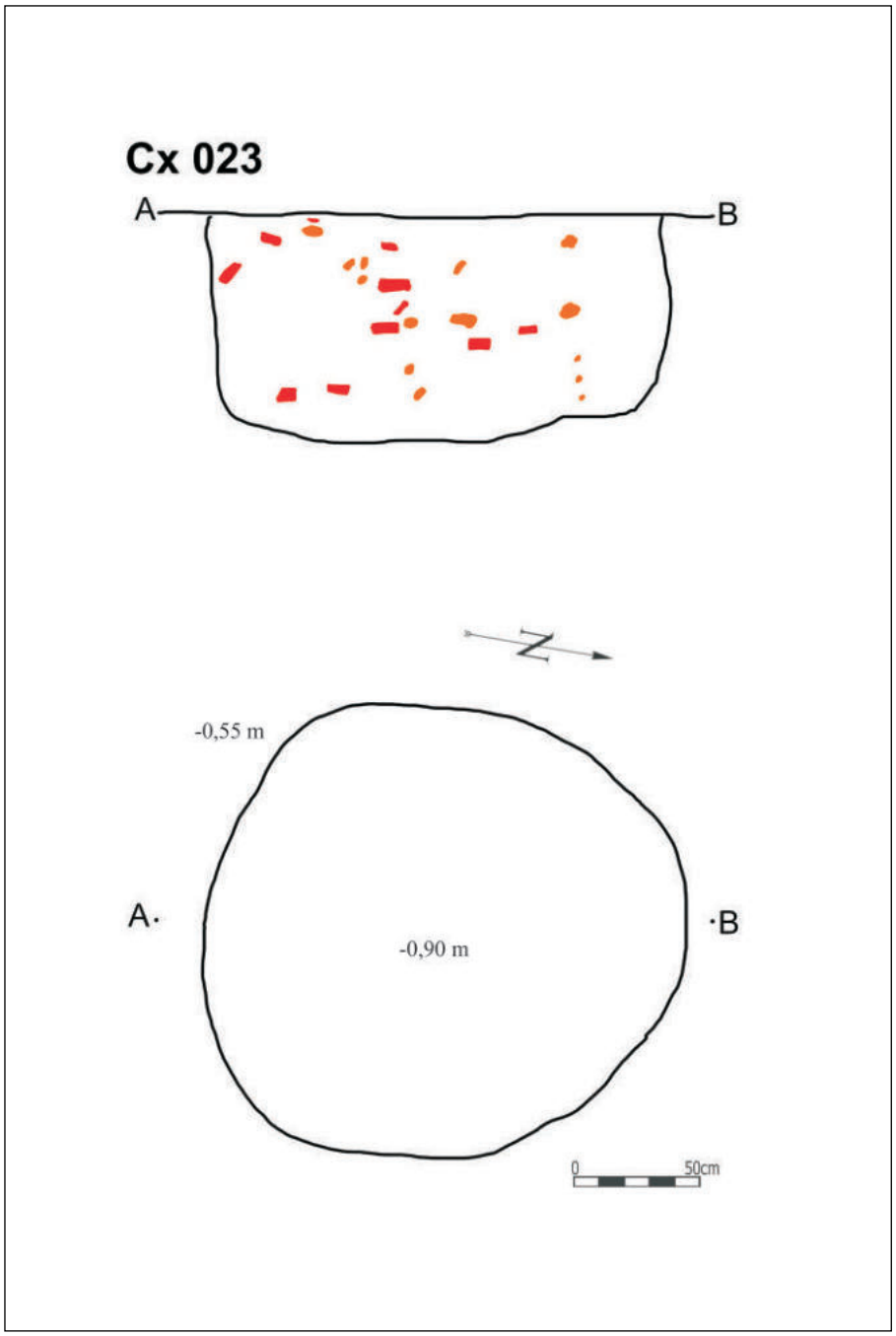

1

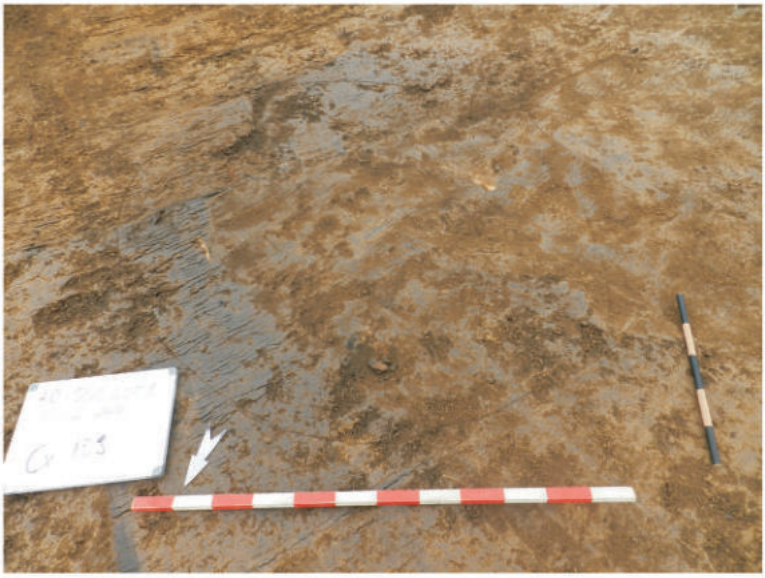

2

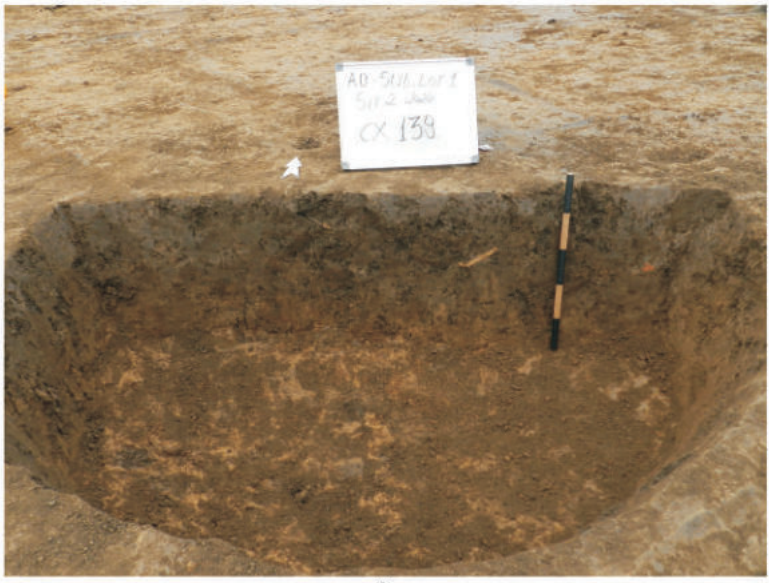
Pl. 3. Complexul Cx. 23, grund și profil (foto)
Pl. 3. Feature Cx. 23, plan and section (photo)

Pl. 4. Complexul Cx. 23, profil şi grund (desen)
Pl. 4. Feature Cx. 23, section and plan (drawing)

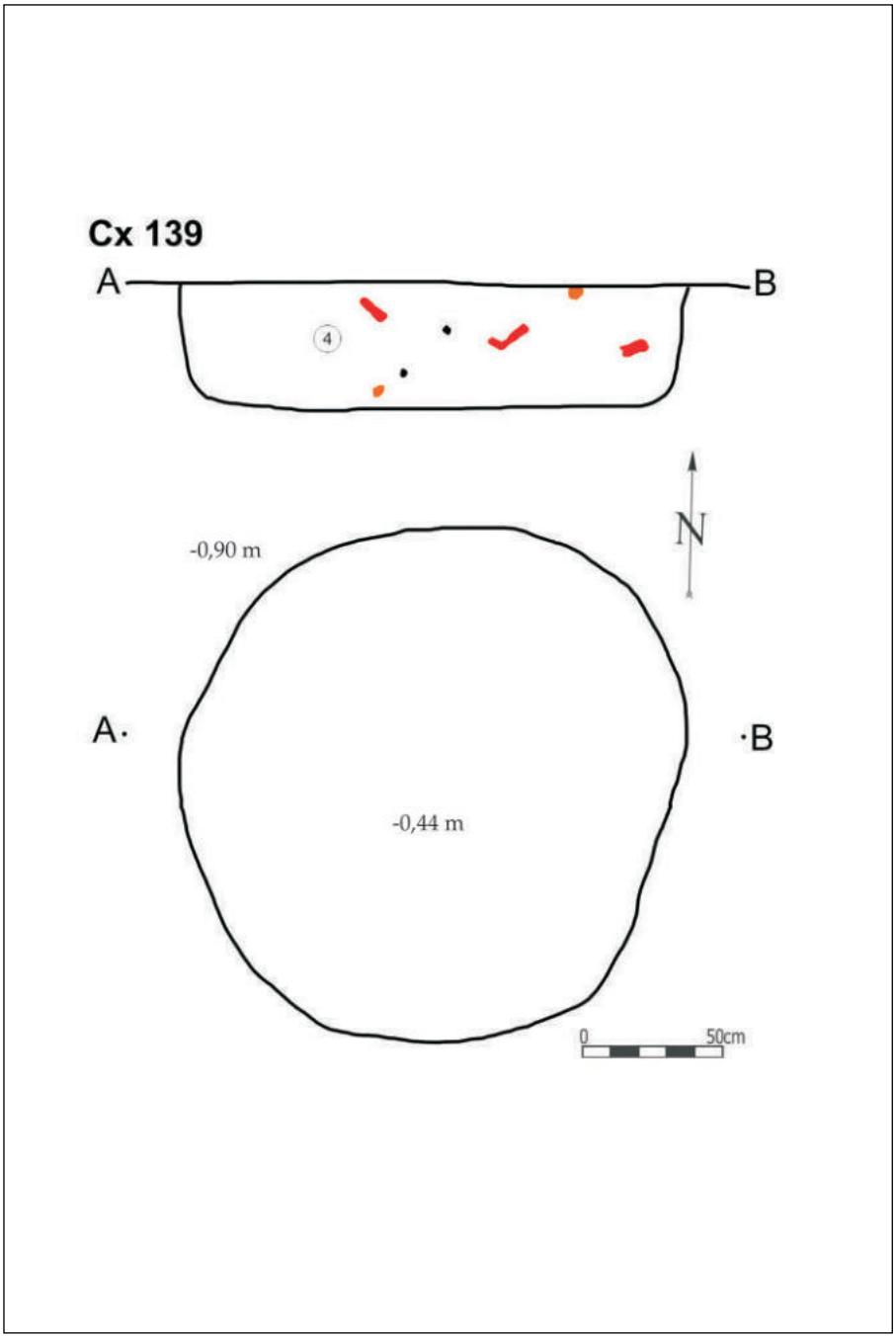

1

2

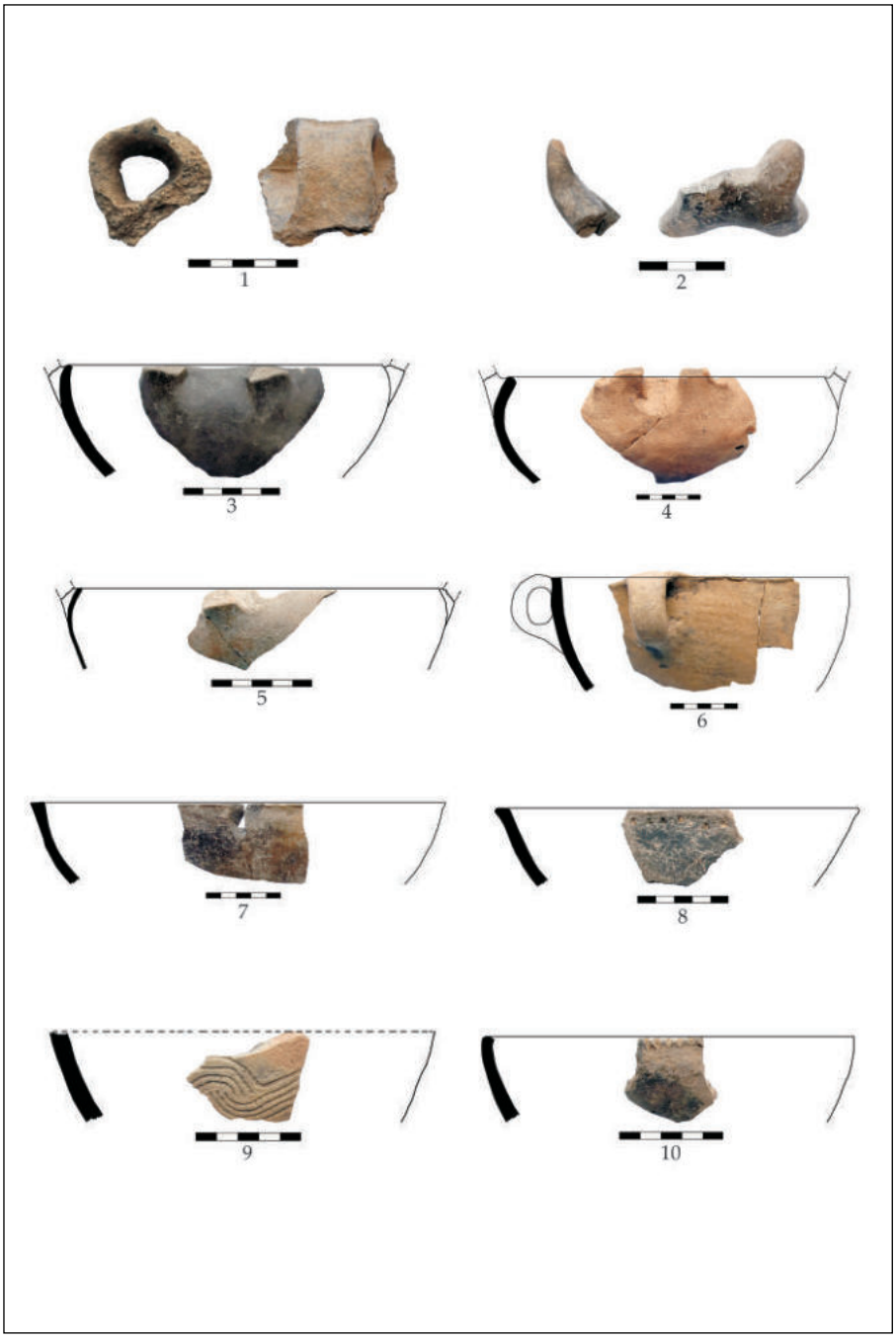
Pl. 5. Complexul Cx. 139, grund și profil (foto)
Pl. 5. Feature Cx. 139, plan and section (photo)

Pl. 6. Complexul Cx. 139, profil şi grund (desen)
Pl. 6. Feature Cx. 139, section and plan (drawing)

Pl. 7. Complexul Cx. 23. 1-10. Ceramică
Pl. 7. Feature Cx. 23. 1-10. Pottery

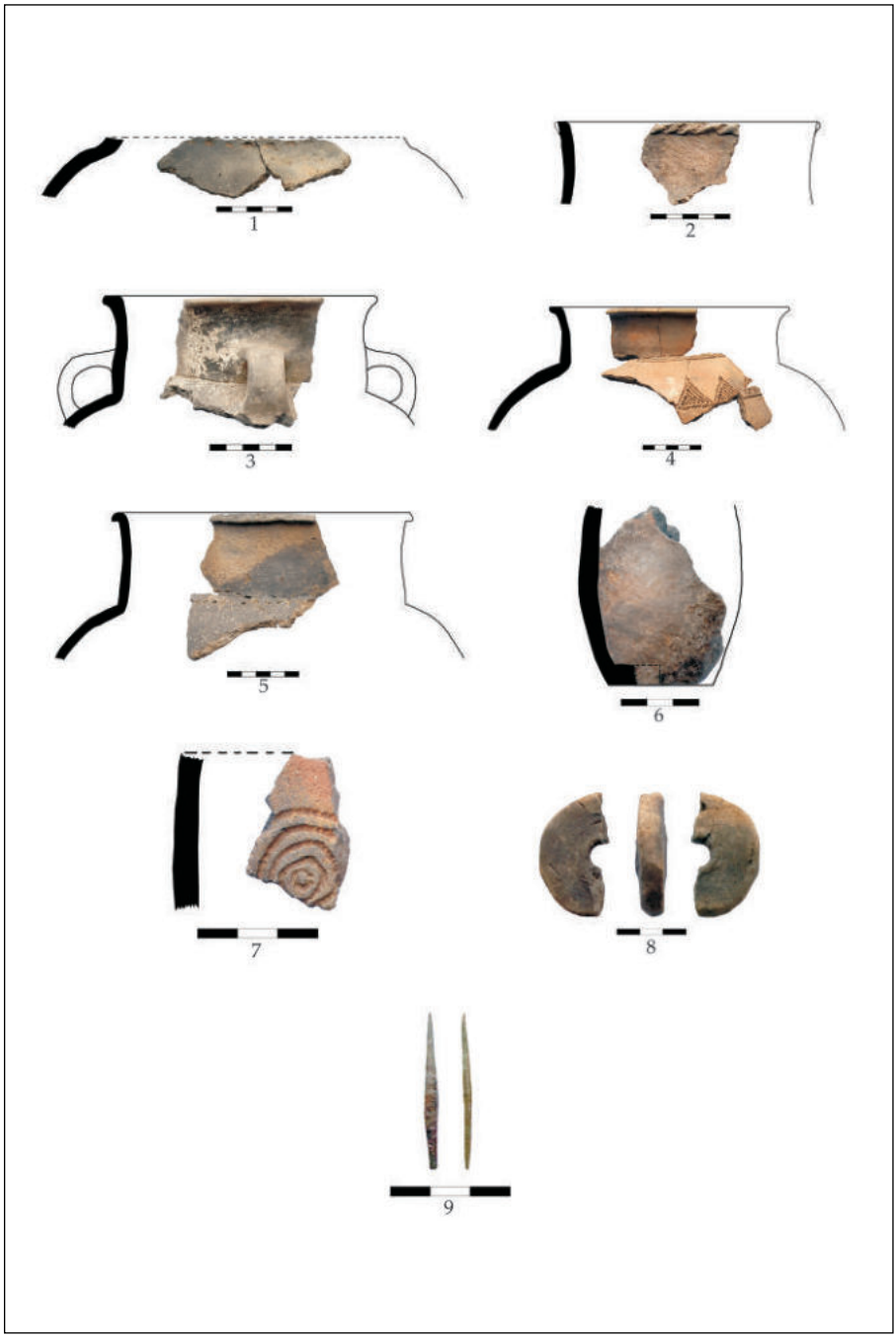
Pl. 8. Complexul Cx. 23. 1-10. Ceramică
Pl. 8. Feature Cx. 23. 1-10. Pottery

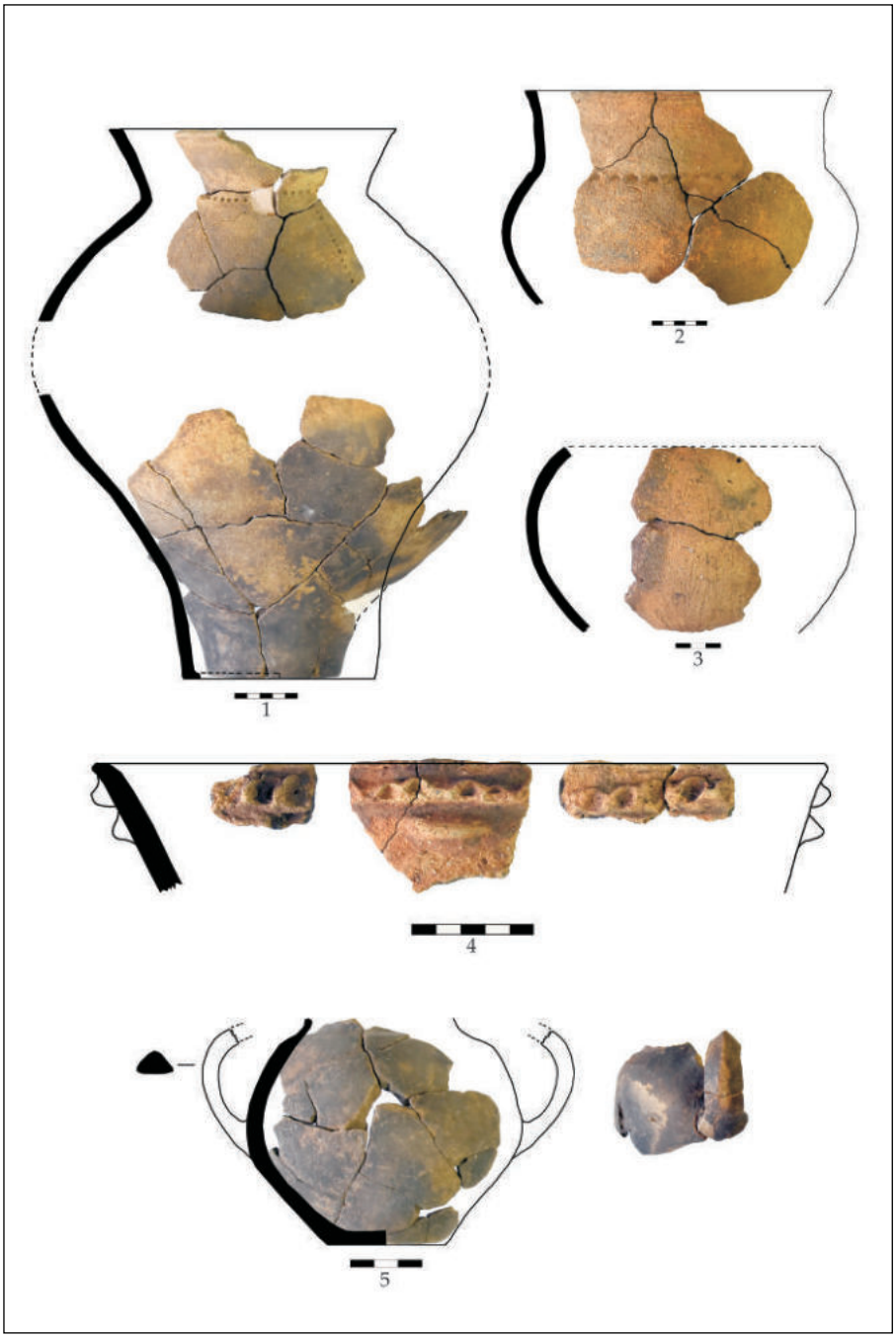
Pl. 9. Complexul Cx. 23. 1-9. Ceramică
Pl. 9. Feature Cx. 23. 1-9. Pottery

Pl. 10. Complexul Cx. 23. 1-12. Ceramică
Pl. 10. Feature Cx. 23. 1-12. Pottery

Pl. 11. Complexul Cx. 23. 1-7. Ceramică; 8. Fusaiolă; 9. Dăltiță din bronz
Pl. 11. Feature Cx. 23. 1-7. Pottery; 8. Spindle whorl; 9. Small chisel of bronze

Pl. 12. Complexul Cx. 139. 1-5. Ceramică
Pl. 12. Feature Cx. 139. 1-5. Pottery